

Formació territorial del cap de Creus

Arnald Plujà

DES DE L'ANTIGUITAT, EL TOPÒNIM 'cap de Creus' designà una insignificant punta geogràfica situada a l'extrem oriental del territori, com a divisió simètrica entre la mar d'Amunt i la mar d'Avall. Al segle passat, la veu rellevant de Frederic Rahola i Trèmols (1) l'esmentà com una península integrada per Cadaqués, Roses i la Selva (referit al districte); altres ampliaren el tall geodèsic entre el Cau de Llop i la badia rosinca. Recentment, en redactar l'àmbit del Parc Natural, la Generalitat s'ha basat en un criteri batimètric que envolta la Verdera i el massís de Pení i confina a tramuntana per la falla rierenca de Sant Silvestre. Per la meua part, sempre he proposat el cap de Creus geològic o aquell determinat per l'origen -lloc que recau a Barbes de Boc, terme de Colera, on l'esbrancament de l'Albera constitueix la Balmeta, que enllaça la Verdera, el serrat de can Berta i de Pení fins a mar-, opinió que concorda amb posteriors demarcacions de Marina i del Bisbat o amb la reclamació francesa del Tractat dels Pirineus, totes fonamentades en els límits naturals de l'Empordà. Afegir-hi les poblacions de Roses, Palau-saverdera, Pau i Vilajuïga, inequívocament empordaneses, és una qüestió d'objectivitat, per no esqueixar cap municipi.

Configuració del territori

L'actual configuració del territori del cap de Creus prové del temps de Gausfred, el qual va cedir part dels seus dominis a congregacions benedictines, fet que alguns historiadors han titllat de feblesa enfront d'un estament de prometedora puixança. Més endavant veurem l'encertat pragmatisme del noble, malgrat que no va preveure els canvis polítics i religiosos posteriors. Així doncs, el 931, el comte emporità féu donació a l'abadia de Sant Quirze de Colera d'un territori que comprenia l'actual terme de Rabós d'Empordà i tota la franja marítima de la Balmeta. El 974, el beneficiari fou el convent de la Verdera, amb l'atorgament de bona part del costaner septentrional del cap de Creus i la seva projecció interior, depassada la serra de Verdera. Dos anys més tard, Gausfred encara va cedir Santa Maria de Roses, unes possessions compreses entre la Muga i la badia de Jóncols, inclosa la vall de Montjoi (Magrigul), que ja gaudia d'assentament humà a redós d'un cenobi. Només Cadaqués, a l'extrem oriental, restà en poder laic dels comtes. Poste-

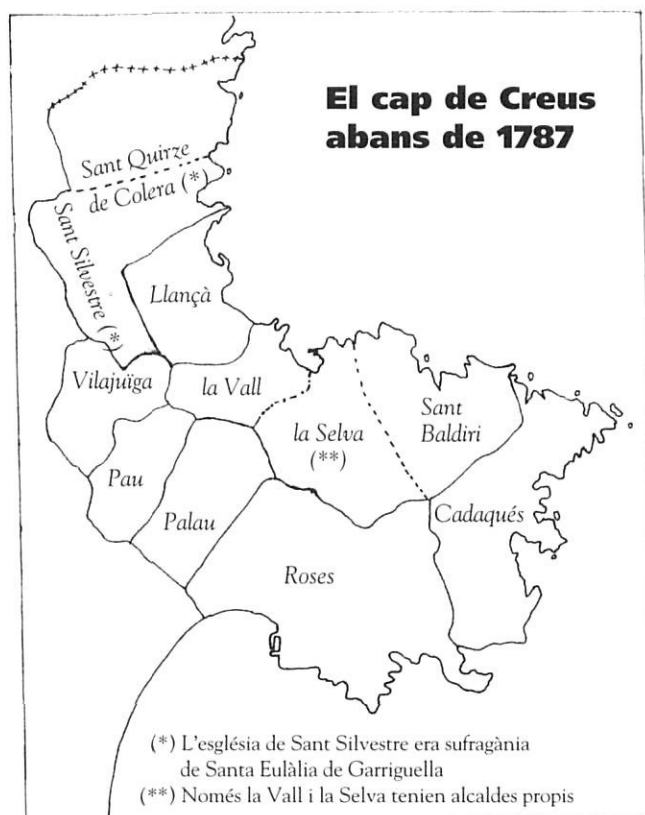
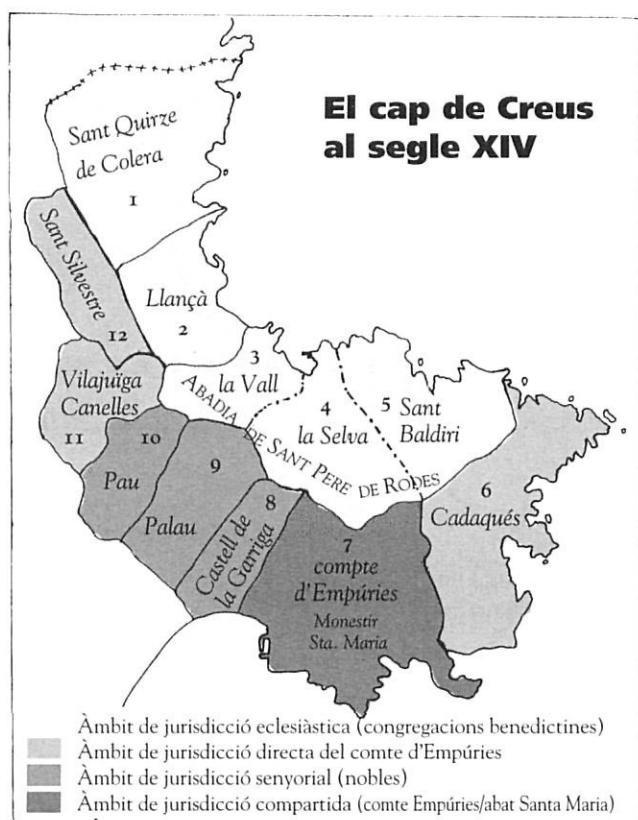
riorment, la interpretació particular de les actes de dotació, quant a límits i drets, va ser causa de nombrosos judicis, alguns dels quals encara no s'han resolt o bé s'han acabat amb l'ordre judicial de silenci perpetu a les parts litigants.

Organització i administració

Els nous tenidors posaren en marxa el millor sistema que mai hi ha hagut per explotar la terra. La trossejaren en establiments emfitèutics i la cediren als seus vassalls a canvi d'un cens anual i part de la collita, però es reservaven el domini directe sobre la propietat. En la pràctica, l'emfiteute disposava d'un curt termini per convertir terra inculta en culta, o bé bosc en conreu. Aconseguida la producció, la part acordada del fruit passava al convent respectiu i la resta a l'abnegat camperol. Es tractava d'una fórmula idònia d'opressió, encaminada a perpetuar la continuïtat del sistema, però amb resultats positius per a la renovació del país. A mesura que augmentava la població, també ho feien els contractes, i així, de mica en mica, el cap de Creus es repoblà de cases i masos, alhora que s'humanitzaren les muntanyes, configurant el paisatge actual, amb infinitat de feixes que encara avui retenen el terror. Però no tots els abats administraren durant tant de temps el llegat emporità: Sant Quirze de Colera i Santa Maria de Roses tingueren una existència més efímera, i a final del segle XVI, extingides les comunitats, el patrimoni es traspassà als cenobis de Sant Pere de Besalú i Santa Maria d'Amer, respectivament.

El feudalisme de Sant Pere de Rodes

Sant Pere de Rodes s'estructurà feudalment, amb drets i regalies pròpies d'un Estat, com la jurisdicció civil i criminal excepte en cas de mort, o les prestacions en treball, diners, espècies, censos, delmes, lluïsmes, foriscapis, nomenament de batlles fidels als seus interessos i qualsevol altre aspecte d'incidència vilatana, que passaven pel seu beneplàcit, limitant tota prosperitat i ànsies d'arbitri locals. L'immens domini atorgat s'organitzà en dues batllies: la primera, formada per la vila llançanenca, on es donava la curiositat que Berenguer de Llança, fill de Simó Satrilla, era el titular en feu a l'abat o cellerer, fins que a final del segle el convent adquirí tots els

GOVERN LOCAL

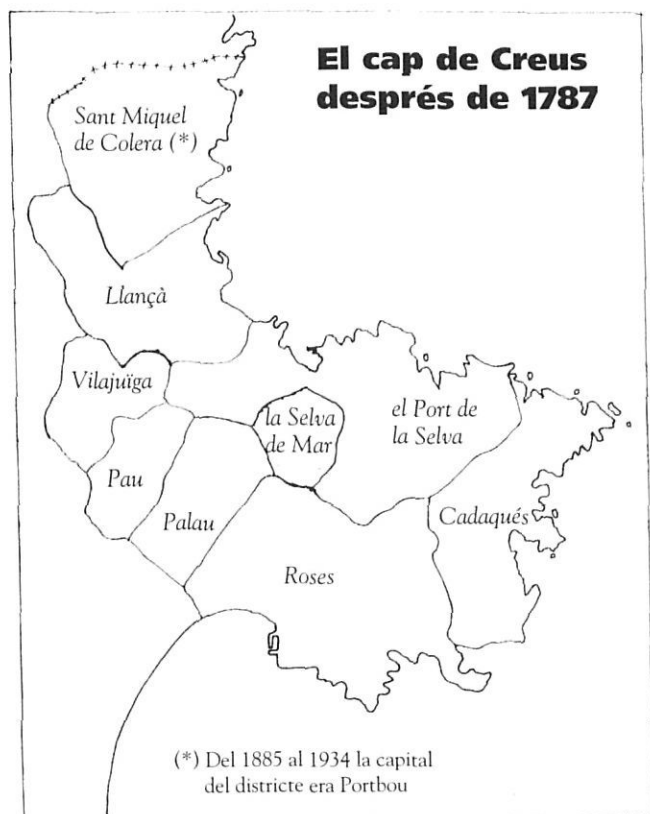
- 1- Abat Sant Quirze de Colera
- 2- Berenguer de Llançà (noble)
- Cònsol Santa Creu de Rodes:
- 3- Cònsol de la Vall
- 4- Cònsol de la Selva
- 5- Cònsol de Sant Baldiri
- 6- Berenguer Sala (bayle)
- 7- Consell de la Universitat
- 8- Berenguer de Fortià
- 9- Ramon de Palau
- 10- Bernat de Pau
- 11- Delmes compartits entre nobles
- 12- Església de Garriguella (Garriguella)

drets i s'extingiren els nobles locals; la resta era un districte integrat per Santa Creu de Rodes, Selva de Mar, la Vall de Santa Creu i la Muntanya de Sant Baldiri. Cadascuna d'aquestes poblacions disposava de terme propi i d'un cònsol a la universitat corresponent, el qual actuava de *bayle* a la seva demarcació. Així, fins al 1544, la capital radicà a la parròquia de Santa Creu o de Santa Helena; després, afectada pel decaïment monàstic, es traslladà a la Selva de Mar, on continuà el sistema condeferatiu de govern. Els autòctons de la «muntanya de Sant Baldiri», tal com es definien en els protocols notariais, ocupaven una vintena de masos, agrupats entorn de la capella homònima, que exercia de centre espiritual i econòmic d'una contrada situada entre la cala Tamariua i l'ancestral punta dels Tres Frares, amb les valls interiors, tocants al serrat de Torelló. La població havia arribat a tenir dos-cents habitants, que eren molts per a l'època. La Vall era un poblet de trenta cases, arraulides sota la protecció de la comalada de Verdera i dels

mateixos monjos, que li dispensaren certes deferències, com tenir un batlle emancipat. La proclamada Sentència Arbitral de Guadalupe, que redimia dels mals usos, tingué migrada incidència entre els seus habitants.

Les altres poblacions en l'època feudal

La vila de Cadaqués assolí una posició fructífera amb els comtes d'Empúries, els quals li concediren privilegis —que més tard foren confirmats pels reis Pere el Cerimoniós i Martí l'Humà i la duquesa Joana Folch— consistents en el manteniment de les seves institucions, l'organització defensiva i el deslliurament d'aportar homes armats fora del seu terme. Fins al segle XV es regí com totes les batllies, on el compte nomenava *bayle*, però més endavant aquest va passar a ser proposat pels mateixos cònsols, elegits per sufragi. Els cadaquesencs, mancats de grans espais fèrtils, centraren totes les seves esperances en el mar. Així, d'ençà de l'edat mitjana, moguts per l'esperit de subsistència i una estimació extrema a la terra, promogueren tota mena d'institucions, societats i ordenances marítimes per a l'aprofitament màxim dels recursos. En destaquen les Ordenacions Pesqueres, per regular l'encesa; la Mota, una companyia dedicada a la pesca i navegació, o la Maestrança, una indústria per construir i reparar vaixells. Roses, subjugada i reclosa, va ser port de Castell d'Empúries fins al 1402, en què el rei Martí li atorgà la independència. Quant a l'ordenament feudal, coexistia un condomini entre l'abat i el comte —que es repartien competències—, amb freqüents conflictes

que aigualien les regalies emporitanes enfront del poder eclesiàstic. Els pobles meridionals de Palau-saverdera, Pau i Vilajuïga, avui integrats parcialment al cap de Creus, tingueren una vida menys agitada en l'aspecte administratiu. Els dos primers sempre van gaudir d'un senyoriu laic, encara que sovint disputaren la jurisdicció civil i criminal als comtes d'Empúries. Així doncs, Palau disposà de noblesa originària, i més tard dels forans Vilamarí, Senesterra, Vilarig, Sagarriga i Dosaigües. A Pau apareixen els Guillem i Bernat, un llinatge de bisbes, governadors, veguers i barons amb dret a residir al palau, amb motiu d'una nova possessió comtal. Respecte a Vilajuïga i Canelles, diversos nobles com Blanca –vídua de Guerau de Basella–, Galceran de Vilarig, Berenguer de Fortià, Guillem d'Alió o Bernat de Pau es repartien els delmes, però sempre sota el domini directe d'Empúries. Finalment, Sant Quirze de Colera era un escampall de masos muntanyencs a redós d'ermites romàniques d'un convent. El 1549, l'abat Gaspar de Paratge establí en emfiteusi les valls de Colera, Portbou i Garbet a Joan Riusech i Traver de Garriguella, pel preu de quaranta lliures barceloneses anuals. Dos segles després aquesta cessió va donar origen a Sant Miquel de Colera.

El terme del Castell de la Garriga

La Garriga era una franja encaixada entre Palau i Roses que anava de l'estany Sanguinari al cim de la Verdura, un alou sota el priorat femení de Santa Margarida dels Prats, ja en plena decadència a final del segle XIV. Des de llavors subsistí feudal-

ment com a Castell de la Garriga. Per entendre la seva formació política cal recordar el matrimoni de Berenguer de Fortià amb Francesca, germana del poderós Ramon de Palau. D'aquest enllaç va néixer Sibila, la reina empordanesa que, per beneficiar la família, instà el seu marit i monarca Pere el Cerimoniós a la concessió d'un préstec i un carregament de fusta per a la construcció d'un castell, del qual fou titular l'esmentat Berenguer. D'aquesta manera, el rei aconseguí tres objectius alhora: accontentar la dona, la sogra, i emplaçar una fortificació contigua al comte d'Empúries, amb qui mantenia enfrontaments i discrepàncies feudatàries.

Les penúries d'una centúria

El segle XVII, amb l'adveniment de Felip IV i d'Olivares, s'incrementà la bel·ligerència a tot l'Empordà, culminada amb la Guerra de Separació i la mutilació nacional de Catalunya. El 1644, l'enfonsament a cala Portaló de l'Annunziata, una nau carregada de pedres precioses, reflecteix la situació política de l'època. Els drets del botí són un compendi jurídic d'interessos: els cadaquesencs invocaren el terme; les tropes castellanes destinades a la vila, les armes; el virrei, la Corona; Sant Pere de Rodes, el comte Gusedred; i els francesos que ocupaven el Port de la Selva, la guerra. Altres qüestions menys anecdòtiques, com el flagell de la pesta, les males collites, els bandolers, els abusos dels soldats allotjats, nombrosos plets mantinguts pel lliure arbitri, els abusius censos, els àmbits de pesca o els límits terminals, provocaren un llarg període de fam i misèria en tot el cap de Creus,

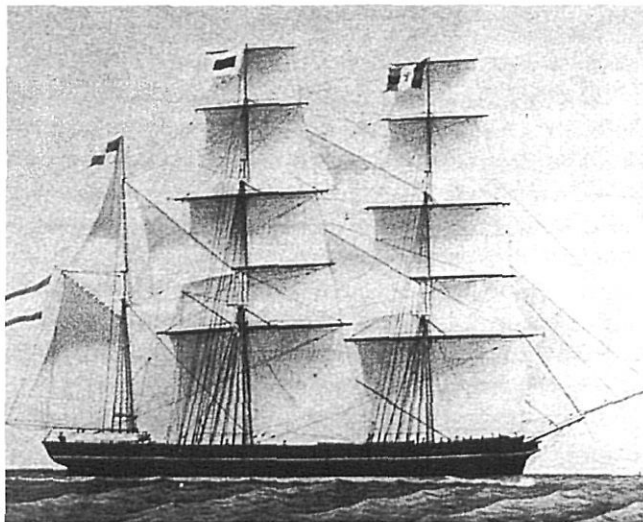
sens oblidar hugonots i pirates, que assolaven els municipis costaners. La Selva de Mar i Llançà, emmurallades fora de la vista des del mar, evitaren la confrontació, però Cadaqués, mancada de vall on recloure's, i Roses, massa confiada en els seus baluards, foren repetidament assetjades i cremades per pirates i sarraïns. Alguns masos, com la Torre del Sastre o Monjoí de Baix, i la capella de Sant Baldiri aixecaren torres defensives adossades. Però qui més en patí les conseqüències foren els pobres terrassans, pastors i pescadors, que eren segrestats en plena feina, transportats a Tunis o Bugia i venuts per esclaus o bé alliberats a canvi d'un elevat rescat. A l'ADG trobem un reguitzell de captius d'aquestes contrades, alguns amb tan mala fortuna que foren capturats en diverses ocasions, o els estadants de la Birba (2), que gairebé foren presos tots alhora. La batalla de Llepant, si bé no acabà amb les ràtzies, representà un gran alleujament, i Cadaqués, per celebrar l'efemèride, bastí un oratori (3) a Pius V, com a gran Papa batallador i defensor de la cristiandat.

El 15 de juliol de 1685 la universitat rosina, aprofitant un dels rars períodes lliures de setge, es reuní a la platja, com era costum, i acordà comprar l'heretat del Castell de la Garriga als nobles Alberich Ferrer i Cecília Ferrer, amb totes les seves pertinences, i el castell de Brufaganyes, inclosa la jurisdicció civil i criminal, pel preu de quatre mil tres-cents lliures. D'aquesta manera Roses esdevingué senyoriu i augmentà la seva extensió, i també desaparegué un terme amb set segles d'existència.

Naixement de tres poblacions

Al segle següent, un panorama més assossegat afavorí el naixement de noves poblacions: Colera, el Port de la Selva i Molinàs. La primera, a iniciativa del darrer concessionari dels monjos, Isidre Ferran, el qual proposà al rei Carles III la creació d'un nucli habitat en aquests paratges. Així que, vers 1787, amb la complaença d'uns i altres, sorgí prop del mar la vila de Sant Miquel de Colera. Justament en aquesta mateixa data, el Port de la Selva, un barri mariner de la Selva de Dalt, que

La corbeta Pordicho, inscrita al port de Cadaqués l'any 1863. Pertanyia a l'armador cadaquesenc Josep Pont i era comandada per Quirze Riberas i Pomés.

Aspecte del castell de la Garriga, ja esdevingut mas, durant el setge de Roses a l'any 1795, segons un gravat de l'època,

igualava els habitants de la vila matriu, aprofità l'esperit expansionista borbònic i sol·licità la independència local, basada en l'economia pesquera, marítima i la importància militar d'una badia agraciada, oferint al rei el «primer puerto del reino de España», i així aconseguí la carta de llibertat i l'annexió dels termes de Sant Baldiri i la Vall, deixant la Selva de Mar reclosa en una comalada sense sortida al mar. El llogarret de Molinàs assolí una vintena de cases a la capçalera colerenga, afavorida pel conreu de la vinya i la facilitat dels establiments concedits pels hereus de Ferran Ferrer i Batlla.

Un segle de prosperitat

Durant la centúria del XIX, tingué lloc l'expansió nàutica de les viles del cap de Creus. Llançà, malgrat l'encarament a tramuntana i la manca de port, aprofità la via marítima per a la comercialització mediterrània i atlàntica dels seus vins. Una dada ben curiosa: part de la collita anava a Porto, on s'etiquetava amb aquesta denominació i llavors s'exportava a Gran Bretanya, fet que demostra l'excel·lent qualitat de la mistela local o una gran ingenuïtat anglesa. Al 1807, Palau-saverdera augmentà el poblament, impulsat per Francisco de Paula, marquès de Dosaigües, el qual urbanitzà l'anomenat camp de Pedró, facilitant la construcció d'un nou barri amb gairebé 50 cases.

El 1813, Josep de Cremadells, en virtut d'una concòrdia signada amb l'abat de Besalú, va subdividir la vall de Garbet en dos-cents trossos i va convertir-la en un immens vinyal. L'incipient municipi del Port de la Selva disposà d'una duana de tercer ordre i, entre 1844 i 1845 s'hi enregistraren prop de sis-cents vaixells que transportaven set mil tones de mercaderies, com oli, vi, suro, pipes o ametlles. Els anys vint, Cadaqués fregava els tres mil habitants i disposava d'una flota de 36 embarcacions dedicades al cabotatge, algunes amb 80 tones de desplaçament, trafegant per tot l'ultramar. Roses, que ja s'havia estès pel raval de la Punta o Bolnau (Bol Nou), mantenia un intens comerç amb Amèrica,

important sucre, cacau, canyella i cafè, i exportant oli, vi, cereals, llegums i suro, procedents del rerefons de la plana.

A les acaballes del segle, una maledicció coneguda com la fil·loxera trencà la prosperitat comarcal. Milers de vessanes de vinya deixaren d'existir d'un dia per l'altre. La major part de terres altes s'abandonaren i les planes s'aprofitaren per a l'extensió de l'olivar, però ja no era el mateix. Tots els pobles van entrar en un període regressiu, menys Portbou, que va néixer fruit d'un acord hispà-francès i de la debilitat política espanyola, amb la imposició gal·la d'un traçat litoral del tren per afavorir l'intercanvi marítim entre Portvendres i Algèria. L'eufòria constructiva i el moviment duaner convertiren el nadó en una petita capital que només tenia parangó amb Figueres. El diner fàcil i la vida còmoda generada per la frontera atragueren la pagesia immediata, que, renunciant a llurs conreus, es dedicà força al comerç, la construcció, els serveis o la descàrrega de combois.

La Llei Mendizábal

Un Reial Decret, al febrer de 1836, establí la desamortització de Mendizábal, que obligava a la venda dels béns del clergat. Les possessions de Sant Pere de Rodes foren subhastades per quantitats irrisòries, però el 1847, el duc de Medinaceli es querellà contra la Hisenda, per la reversió d'immobles familiars a particulars. L'any següent, una sentència favorable li atorgà les propietats del monestir, en interpretar la donació del 974 com un usdefruit: «...estingido el usufructo, han de volver las cosas al propietario...» (4). De manera que l'alegria dels llançanencs, selvatans, baldirencs i vallencs durà poc, ja que el procurador dels Medinaceli posà en marxa la màquina recaptadora dels frares i els obligà a satisfer tots els endarreriments. Sortosament, els corrents liberals de l'època acabaren amb els privilegis dels nobles i els rendistes accediren al ple domini, previ pagament d'una taxa estipulada. L'any 1972, el Tribunal Suprem retornà l'edifici del cenobi a l'Estat, en entendre que ja existia abans del llegat de Gausfred, i finalment, el 1988, la titularitat passà a la Generalitat. Cadaqués, l'altre afectat, veié com l'ermita de Sant Sebastià, aixecada a base de pescar els diumenges, era licitada per 2.100 pessetes a Quirze Riberes i Josep Escofet. El 1960 pertanyia a George Hernan, un súbdit nord-americà. Actualment, cada 20 de gener s'hi continua celebrant la romeria, amb permís del posseïdor.

Les darreres modificacions termenals

L'arribada del tren a la Balmeta, a part dels canvis socials i econòmics, també originà modificacions termenals. El 1879, Sant Silvestre s'integrà a Llançà per voluntat dels seus habitants amb l'aprovació de la vila de procedència. L'any 1885, en virtut de les eleccions, Portbou va assumir la capitalitat del districte. El 1917, la Vall de Santa Creu protagonitzà el darrer intent segregacionista del Port de la Selva, per formar una circumscripció amb la Selva de Mar, població amb lligams històrics i excel·lents relacions veïnals. Colera, que després de cinquanta anys encara no havia encaixat la pèrdua del govern local, obtingué la independència de Portbou el 1934. A

l'extrem oposat, Cadaqués va recuperar la vessant septentrional de Jóncols, perduda el segle passat. La badia, un tram de la riera i el rec de la Regulosa tornaren a fitar amb Roses, mentre que la punta de sa Figuera va esdevenir de nou cadaquesenca.

El cap de Creus actual

El cap de Creus actual és el resultat d'aquestes efemèrides. Les muntanyes enfeixades, els castells, els masos, la multitud de barraques existents, els molins fariners i els forns només resten com a testimoni d'un passat. Ara per ara, entre els originaris del Parc predominen els suspicacs sobre els entusiastes, ja que veuen com certs costums els són privats, alhora que es faciliten noves activitats turístiques. Alguns municipis encara mantenen discòrdies d'antany; la darrera sorgí amb motiu d'assignar la seu del Parc, i es va resoldre amb l'opció salomònica del palau de l'Abat i el mas dels Caials, paradigma d'aïllament i privades de tota operativitat. Alguns alcaldes han de recórrer 50 km per assistir a una reunió, i els usuaris del paratge natural s'han d'enfilat a una muntanya o localitzar una urbanització allunyada de Cadaqués per obtenir un fullet informatiu. Administrativament, cal lamentar l'esquifida plantilla assignada, de només dues persones. No obstant això, la majoria conservem l'esperança de millores substancials.

Arnald Plujà i Canals és professor de geografia i història i autor de l'obra *Estudi del cap de Creus: La Costa*.

La capella de Sant Baldri, situada al Port de la Selva, encara presentava aquest aspecte a l'any 1915. Malauradament, avui dia es troba en estat ruïnós.

Notes

- (1) Cadaquesenc polifacètic, polític, sociòleg, escriptor, historiador, economista, advocat i jurisconsult. Proclamat Mestre en Gai Saber el 1917. Emprà la seva condició de senador per aconseguir la carretera que comunicà Cadaqués amb l'Empordà.
- (2) Un antic mas del terme de Sant Baldri, avui traspassat al Port de la Selva.
- (3) L'Oratori, recentment restaurat per l'Ajuntament de Cadaqués, es troba a poca distància del rec que davalla a la platja de sa Conca, dins la mateixa badia.
- (4) Fragment de la sentència.